

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ

Ю.М. Сошина,

асистент кафедри практичної психології
Криворізького педагогічного інституту ДВНЗ
«Криворізький національний університет»

Матеріал статті присвячений аналізу наукових підходів щодо визначення ціннісно-смыслової сфери особистості. Висвітлено особливості поглядів дослідників на категорії «цінності», «ціннісні орієнтації» й «особистісний смисл». Подано аналіз особливостей ціннісно-смыслової сфери особистості. Виявлено незгодженість теоретичних поглядів на сутність, структуру та зміст ціннісно-смыслової сфери особистості.

Ключові слова: ціннісно-смыслові настановлення, особистісний смисл, ціннісні орієнтації, цінності.

Матеріал статті посвящен аналізу научных подходов к определению ценностно-смысловой сферы личности. Отражены особенности взглядов ученых на категории «ценности», «ценностные ориентации» и «личностные смыслы». Подан анализ особенностей ценностно-смысловой сферы личности. Вывявлено несогласованность теоретических взглядов на сущность, структуру и содержание ценностно-смысловой сферы личности.

Ключевые слова: ценностно-смысловая установка, личностный смисл, ценностные ориентации, ценности.

Основні аспекти визначення й функціонування ціннісно-смыслової сфери знаходять своє відображення в багатьох психологічних, соціологічних і педагогічних дослідженнях вітчизняних та зарубіжних учених. Значний інтерес до цієї проблематики можна пояснити тим, що питання, пов'язані з цінностями й смислами є важливими для кожної науки, яка займається проблемами особистості та громадськості.

Розвиток суспільства, який обумовлений його трансформаціями політичного, економічного, культурного характеру, є детермінантом змін і поглядів на цінності й смисли особистості. Глобальні кризи сучасного світу, що характеризується руйнуванням ціннісно-смыслового контуру індивідуального й спільного людського буття, відчуженням людини від сенсу власного життя, змісту власної діяльності, особливо гостро проявляється в сучасному суспільстві та обумовлює зміну поглядів на ціннісно-смыслову сферу особистості й власне перебудову системи цінностей людини, що живе в даному соціумі. Зазначені чинники підтверджують факт, що проблема дослідження ціннісно-смыслової сфери особистості не є вичерпаною.

Мета статті полягає у висвітленні результатів проведеного психологічного аналізу ціннісно-смыслової сфери особистості.

Ціннісно-смыслова сфера особистості належить до маловивчених сторін предметної області психології. Вживання терміну «цінність», «смисл» у психологічній науці ще не набуло загально визнаної конкретності і є можливим по відношенню до різних класів психічних явищ. Розгорнутого вчення про ціннісно-смыслову сферу особистості, яке б інтегрувало її феномени в структуровану цілісність, у психологічній науці дотепер створено не було.

Так, феномен смислу був досліджений багатьма представниками вітчизняної, радянської й зарубіжної психології (А. Адлер, О.Г. Асмолов, Б.С. Братусь, Д. Б'юдженталь, Ф.Ю. Василюк, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьев, Р. Мей, О.Є. Насиновська, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, В. Франкл, В.І. Чудновський та ін.). Категорія «цінності» є предметом вивчення наступних українських і російських учених, а саме Г.О. Балл, М.Й. Боришевський, О.Г. Дробницький, А.Г. Здравомислов, В.М. Кондрашов, І.С. Кон та ін.

У дослідженнях психологів розкрито такі смислові структури особистості, як: смислова настанова й ієрархічна рівнева модель настановної регуляції свідомості (О.Г. Асмолов); смислова цінність, смислова сфера особистості (Б.С. Братусь); смислове поле (Г.В. Біренбаум, Б.В. Зейгарник); особистісний смисл, смислова диспозиція, смислотвірний мотив та інші смислові

структури (Д.О. Леонтьєв); особистісно-смісловий аспект мотивації (О.Є. Насиновська); смістова регуляція й вплив сміслових настанов на психічні стани (О.О. Прохоров); ціннісно-смістова організація життєвого простору особистості (Н.Р. Саліхова); конфліктний смісл, смісловий конструкт у структурі смістової сфери особистості (В.В. Столін, М. Кальвін'йо); смістова утворення (Є.В. Субботський); сміслові утворення в структурі функціональних станів (М.В. Єрмолаєва) та ін. [2, 3,6, 7, 8, 9].

Слід зазначити, що деякі складові компоненти ціннісно-смістової сфери все ще є недостатньо вивченими. Так, категорія ціннісно-сміслових настанов є новим предметом психологічних досліджень і розкрита лише в роботах В.В. Москвіної, І.В. Перелігіної, А.А. Яковлевої. Визначено деякі особливості зазначеної категорії, а саме: становлення ціннісно-сміслових настанов, їх вплив на соціальну інтеграцію інвалідів і на регуляцію індивідуального інтелекту [10; 20].

Як було зазначено раніше, проблема дослідження ціннісно-смістової сфери і її компонентів цікава для дослідників різних галузей знань. Спробуємо охарактеризувати підходи до питання, що нас цікавить, у суто психологічному ракурсі, проаналізувавши деякі психологічні напрямки й підходи.

Варто вказати, що більшість існуючих науково-психологічних підходів описують той чи інший ступінь значимості ціннісно-сміслових компонентів у структурі особистості, наповнюючи зазначену сферу різними психічними явищами. Ряд підходів присвоює цінностям і сміслам провідні позиції у функціонуванні особистості і, відповідно, привносить у загальну систему психологічних знань детальну розробку понять, що відносяться до ціннісно-смістової сфери.

Єдиний підхід щодо визначення природи й сутності цінностей у сучасній психології відсутній, незважаючи на те, що цей феномен активно вивчається вітчизняними й зарубіжними дослідниками. Різноманітність трактувань поняття «цінності» в науці обумовлено перш за все відмінностями у вирішенні проблеми співвідношення суб'єктивного-об'єктивного, індивідуального-суспільного стосовно цілісної структури особистості [15]. Головні суперечності пов'язані з неузгодженістю щодо наступних положень:

а) ототожнення цінностей з об'єктивно існуючими феноменами культурного простору (В.І. Слободчиков, Е. Фромм) проти визнання їх у якості характеристики, пов'язаної з оціночною діяльністю суб'єкта (О.В. Петровський, М.Г. Ярошевський);

б) віднесення ціннісних орієнтацій до індивідуальної реальності, значущої тільки для суб'єкта, що їх переживає (К.Г. Юнг, А. Маслоу) проти їхнього існування у формі надіндивідуальної реальності (В.П. Тугаринов, П. Менцер, В. Франкл);

в) визнання в якості основних джерел цінностей божественного або природного розуму (А. Камю, В.С. Соловйов, М.О. Бердяєв, М.О. Лоський), принцип задоволення й інстинктивні біологічні потреби (З. Фрейд), етичні норми мікросоціального оточення та суспільства в цілому (О.М. Леонтьєв, Е. Дюркгейм, В.О. Ядов, І.С. Кон та ін.), внутрішня психологічна природа людини (К. Юнг, А. Маслоу, К. Роджерс);

г) стійкість і незмінність цінностей в процесі життя (З. Фрейд, А. Маслоу) проти визнання динамічного характеру системи цінностей (С.Г. Клімова, М.С. Яницький та ін.).

Незважаючи на позначені протиріччя, першорядна роль особистісних цінностей в організації життя й діяльності людини визнається багатьма авторами [1; 2; 6].

Розглянемо компоненти структури цінностей:

- когнітивний компонент, включає в себе значення, що відображують суспільні функції цієї цінності в соціальному світі, і смісл – як «значення для себе». Ці дві складові можуть збігатися, можуть частково перекривати одна одну. Саме цінності, що мають особистісний смісл для людини, стають регуляторами й орієнтирами її життя та вчинків;

- емоційний компонент – переживання ціннісного стану. На думку В. Дільтея, емоції, почуття, являють собою особистісне вираження цінностей: «для нас має цінність лише пережите в почуттях ... цінність не віддільна від почуття»;

- поведінковий компонент представлений реалізацією прийнятої людиною цінності в поведінці й діяльності [12, с. 29-30].

Узагальнююче визначення поняття цінностей пропонує А.В. Сірий і М.С. Яницький: «Цінності – це соціальний феномен, що існує в діалектичному відношенні суб'єкт – об'єкт і є важливою сполучною ланкою між особистістю, її внутрішнім світом і навколишньою дійсністю» [13]. При цьому ціннісні орієнтації розуміються як особистісно привласнені цінності, характер яких носить вже суб'єктивний, персонально зафарбований характер. Смíсл розкривається як

вираження суб'єктивного ставлення особистості до явищ об'єктивної дійсності. Фактично, ціннісні орієнтації й особистісні смисли – два основних компоненти структури ціннісно-сислової сфери особистості.

Радянський дослідник Б.Г. Ананьєв відносить ціннісні орієнтації до первинного класу особистісних властивостей, які переважно визначають особливості мотивації й структуру суспільної поведінки, що є складовими другого ряду особистісних властивостей [1, с. 51]. Те, що цінності багато в чому визначають поведінку, підтверджується думкою В. Франкла: «Насправді ... людину не спонукає потяг, а притягують цінності» [3].

Ціннісні орієнтації – одне з основних понять, що використовується при побудові психологічних концепцій особистісної регуляції поведінки. На думку І.С. Кона ціннісні орієнтації складають стійке ядро, навколо якого інтегруються й ієрархізуються мотиви. Ціннісні орієнтації, таким чином, підпорядковують собі окремі, минулі прагнення [2, с. 206].

Вважаємо за необхідне також розглянути основні підходи до класифікації ціннісних орієнтацій. Так, В. Франкл виділяє три групи смислів-цінностей: 1) цінності творчості, які реалізуються через працю людини, це вносить певний особистісний смисл у власну роботу; 2) цінності переживання, які проявляються в чутливості людини до інших людей, природи, деяких предметів; 3) цінності відношення, пов'язані з реакцією людини на обмеження її можливостей, коли вона виявляється у владі обставин, які не може змінити [15].

Дослідник вважає, що мірою багатства людини як особистості є те, як вона ставиться до своєї долі, тягот життя, невдач, помилок, яку позицію по відношенню до них займає. Завдяки цінностям-відношенням, людське існування не може бути безглуздом.

Слід вказати, що ціннісні орієнтації є внутрішньо суперечливим утворенням, так як найбільш важливі життєві цінності можуть бути найменш доступними. Така неузгодженість між цінностями і їх реалізацією є невід'ємною частиною ціннісно-сислової сфери особистості.

Ряд авторів вважають, що ціннісні утворення є базою для формування системи особистісних смислів. Так, за В. Франклом, людина знаходить сенс життя, переживаючи певні цінності [15]. Ф.Ю. Василюк пише, що сенс є прикордонним утворенням, у якому сходяться ідеальне й реальне, життєві цінності та можливості їх реалізації. Сенс, як цілісна сукупність життєвих відносин, у Ф.Ю. Василюка є свого роду продуктом ціннісної системи особистості [12]. Аналогічну точку зору у своєму дослідженні відстоює й А.В. Сірий [13].

Перейдемо до розгляду наступного компоненту досліджуваної сфери, а саме поняття смислу. Так, розробка поняття «смисл» у зарубіжних дослідженнях перш за все пов'язана з роботами В. Дільтея, Е. Шпрангера, А. Адлера, К. Левіна, В. Франкла та ін.

Аналізуючи основні визначення сенсу в зарубіжній психології й відповідних їм психологічних напрямів, Д.О. Леонт'єв виділяє три підходи (навколо яких концентруються інші теоретичні уявлення): 1) смисл як інтеграція особистої та соціальної дійсності (Г.Ф. Фенікс), 2) смисл як пояснення й інтерпретація життя (Дж. Ройс) і 3) смисл як життєва мета й завдання (В. Франкл) [8].

У цих уявленнях важливо виділити дві основні характеристики смислу: 1) смисл розуміється як взаємодія індивідуального й соціального, суспільного в людині, 2) смисл є певною вершиною особистості, її інтеграцією.

У вітчизняній психології особистісний смисл прийнято визначати як «індивідуалізоване відображення справжнього ставлення особистості до тих об'єктів, заради яких розгортається її діяльність, усвідомлюване як «значення-для-мене» засвоєваних суб'єктом безособових знань про світ, що включають поняття, вміння, дії та вчинки, що здійснюються людьми, соціальні ролі, цінності й ідеали» [5, с.192].

Виділяється ряд складових смислових систем: 1) спонукаючі людину до діяльності смислотвірні мотиви: реалізоване діяльністю ставлення людини до дійсності, що має для неї суб'єктивну цінність (значимість); 2) смислові установки, які виражають особистісний смисл; 3) регульовані смисловими установками вчинки й діяння особистості [7].

Особистісний сенс має низку важливих особливостей. Центральна з цих особливостей – похідність особистісного сенсу від місця людини в системі суспільних відносин і від її соціальної позиції [17].

Таким чином, смисл – це вираження ставлення суб'єкта до явищ об'єктивної дійсності, змін навколишнього світу, власної діяльності й вчинків інших, до результатів творчості, до краси навколишнього світу. Смисл не заданий спочатку, він формується суб'єктом у процесі вирішення «задачі на смисл», що передбачає особистісну активність і відповідальність за результат.

Окрім особистісного смислу існують й інші смислові утворення (смисловий конструкт, смислова диспозиція, смислове настановлення та ін.), які не існують ізольовано, а утворюють єдину систему. На думку багатьох авторів, починаючи з О.М. Леонтьєва, ієрархізована система смислів являє собою ядро особистості [7].

Прагнення людини до смислу виступає однією з найважливіших потреб людини, задоволення якої визначається здатністю взяти на себе відповідальність, вірою у власну здатність здійснювати контроль над своєю долею. Ключовим показником наявності особистісного смислу є осмисленість життя. Осмисленість життя визначається як осмисленість минулого, сьогодення й майбутнього, як наявність мети в житті, як переживання індивідом онтологічної значущості життя [17]. Таким чином, осмисленість життя характеризує особистість як суб'єкт творчої активності, спрямованої на самовдосконалення й зміну реальності.

Незважаючи на різноманіття підходів щодо аналізованих нами категорій, ми вважаємо, що розвиток і функціонування систем смислів і цінностей має взаємопов'язаний та взаємодетермінуючий характер. Як справедливо зазначає Д.О. Леонтьєв, цінності (особистісні) є одночасно й джерелом, і носієм значущих для людини смислів.

Отже, за поняттям смислу криється не конкретна психологічна структура, а складна й багатогранна смислова реальність, яка приймає різні форми та проявляється в різних психологічних ефектах. Смислові утворення можуть існувати не тільки в усвідомлюваній, але часто й у неусвідомлюваній формі, вони не піддаються безпосередньому довільному контролю та вербальним стимулам.

Проведений аналіз показав, що проблема ціннісно-смислової сфери, яка розглядалася тривалий час різними науками, дотепер вирішена не в повній мірі. Більшість існуючих науково-психологічних підходів описують різний ступінь значимості ціннісно-смислових компонентів у структурі особистості, наповнюючи зазначену сферу різними психічними явищами (потребами, мотивами, цінностями, цілями, ціннісними орієнтаціями, особистісним смислом, переконаннями тощо). Перспективою подальших досліджень вбачаємо вивчення окремих структурних компонентів ціннісно-смислової сфери, а саме ціннісно-смислових настановлень, визначення особливостей їх формування й функціонування.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Психология формирования и развития личности / К.А. Абульханова-Славская. – М.: Наука, 1981. – С. 19-45.
2. Алексеева В.Г. Ценностные ориентации как фактор жизнедеятельности и развития личности / В.Г. Алексеева // Психологический журнал. – 1984. – Т. 5. – № 5. – С. 63-70.
3. Асмолов А.Г. Психология личности / А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1990. – 367 с.
4. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и ценностные ориентации личности / Е.И. Головаха // Психология личности в трудах отечественных психологов. Хрестоматия. – СПб: Питер, 2000. – С. 256-269.
5. Леонтьев Д.А. Возвращение к человеку / Асмолов А.Г., Леонтьев Д.А., Щур В.Г. // Психология с человеческим лицом: гуманистическая перспектива в постсоветской психологии; под ред. Д.А. Леонтьева, В. Г. Щур. – М., 1997. – С. 3-18.
6. Леонтьев Д.А. Очерк психологии личности / Д.А. Леонтьев. – М.: Смысл, 1997. – 64с.
7. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д.А. Леонтьев. – М.:Смысл, 2003.–487 с.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность / А.Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. —304 с.
9. Насиновская Е.Е. Методы изучения мотивации личности / Е.Е. Насиновская. – М.: изд-во МГУ, 1988. – 88с.
10. Перельгина И.В. Психологические условия становления ценностно-смысловых установок студентов в процессе самопроектирования жизненной позиции : дис. кандидата психологических наук: 19.00.07 / Ирина Владимировна Перельгина. – М., 2008. – 235 с.
11. Роджерс К. Клиенто-центрированная терапия / К. Роджерс; пер. с англ. – М.: Рефл-бук; Киев: Ваклер, 1997. – 320 с.

12. Самыкина Н.Ю. Динамика ценностно-смысловой сферы личности в процессе наркотизации [Текст]: монография / Н.Ю. Самыкина, М.Е. Серебрякова. – Самара: Изд-во «Универс групп», 2007. – 148 с.
13. Серый А.В. Ценностно-смысловая сфера личности / А.В. Серый, М.С. Яницкий. – Кемерово: Кемеровский государственный университет, 1999. – 92 с.
14. Узнадзе Д. Психология установки / Д. Узнадзе.- Спб: Питер, 2001. – 416с .
15. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Франкл; пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
16. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Эрих Фромм; пер. с англ. – М., 1994. – 447 с.
17. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен; пер. с нем. – М.: Педагогика, 1986. – Т. 2. – 408 с.
18. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер-Пресс, 1997. – 608 с.
19. Чудновский В.Э. Смысл жизни: проблема относительной эмансипированности от «внешнего» и «внутреннего» / В.Э. Чудновский // Психологический журнал. – 1995. – Т. 16. – №2. – С. 15-25.
20. Яковлева А.А. Ценностно-смысловые установки как фактор социальной интеграции инвалидов по зрению: дис. кандидата психологических наук: 19.00.04 / Анна Андреевна Яковлева. – СПб., 2009. – 176 с.